

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1946

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

39 – ΤΣΩΡΤΣΙΑ – 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΜΙΑ ΔΙΑΛΕΞΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΡΟΥΣΤ *

Λίγα πράγματα είναι τόσο βαρετά όσο αυτές οι διαλέξεις ή αυτά τα βιβλία που έχουν για τίτλο «ή φιλοσοφία του τάδε ή του δείνα ποιητή ή του τάδε ή του δείνα μυθιστοριογράφου». Παρ' όλα αυτά, παρ' όλον ότι δεν επιθυμώ να γίνω καθόλου βαρετός θα σας μιλήσω απόψε για τη φιλοσοφία ενός μυθιστοριογράφου, για τη φιλοσοφία του Προύστ. Ο τίτλος δεν υπόσχεται πολλά και είμαι βέβαιος πως περιμένετε κάτι πολύ αξιόλογο. Γι' αυτό το λόγο σπεύδω να σας πω ότι θα προσπαθήσω ν' απομακρύνω όσο είναι δυνατό κάθε τί που ο τίτλος υποβάλλει και σας προκαταλαμβάνει. Και θα το κάμω όχι μόνο γιατί δε θέλω να σας κουράσω αλλά κυρίως γιατί πιστεύω πως ό,τι συνήθως παρουσιάζεται ως ή φιλοσοφία ενός ποιητή ή ενός μυθιστοριογράφου δεν έχει απολύτως τίποτε να κάμει με τη φιλοσοφία, γιατί αν είχε, τότε δε θάτανε βαρετή. Χωρίς άλλο θα σκέπτεστε πως αυτό είναι μια παραδοξολογία, αλλά είναι μια κακή αντίληψη ή ιδέα που έχει ο κόσμος για τη φύση της φιλοσοφίας. Την φαντάζονται σε μιάν αφηρημένη κι' ανώφελη έπιστήμη που δεν έχει καμμιιά σχέση με τη ζωή — με τη ζωή μας — και ότι όταν τη γνωρίσουμε στη μορφή μιας διάλεξης ή ενός βιβλίου, κάμνει τους ανθρώπους με κοινό Ισορροπημένο μυαλό να χασμουριούνται. Σχεδόν όλοι έχουν αυτή την ιδέα για τη φιλοσοφία, ακόμη και κείνοι που πασχίζουν ν' ανακαλύψουν τη φιλοσοφία του αγαπημένου τους ποιητή. Διαβάζουν το έργο του ποιητή, σημειώνουν τα πιο αφηρημένα έδάφια και χρησιμοποιώντας τις δικές τους σκέψεις για να γεμίσουν τα κενά, προσπαθούν ν' ανοικοδομήσουν ένα σύστημα που μάς παρουσιάζουν ως τη φιλοσοφία αυτού ή εκείνου του συγγραφέα. Φυσικά, αυτό το οικοδόμημα είναι τόσο μακριά απ' την αληθινή φιλοσοφία, όσο είναι κι' ο συγγραφέας στον οποίο το προσάπτουν. Ο Θεός ως με φυλάξει από μια τέτλια συμπεριφορά προς ένα συγγραφέα που αγαπώ όσο τον Προύστ. Αλλά για ν' αποφύγω ένα τέτοιο σφάλμα, — θα 'θελα να σας έλεγα λίγα λόγια για ό,τι πιστεύω πως είναι ή αληθινή φιλοσοφία. Δεν πιστεύω πως ή φιλοσοφία είναι μια έπιστήμη, κι' ακόμη λιγότερο, μια αφηρημένη κι' ανώφελη έπιστήμη που δεν έχει καμμιιά σχέση με τη ζωή, με τη ζωή μας. Η μελέτη των έρ-

γων των μεγάλων φιλοσόφων μάς διδάσκει έντελώς το αντίθετο και για να σας δώσω μιάν ιδέα του τί διδάσκουν αυτά τα έργα και για να σας δείξω πως ή φιλοσοφία απέχει πολύ απ' το να είναι κάτι αφηρημένο, ένοχλητικό και ξένο προς τη ζωή μας, θα διαλέξω για παράδειγμα ένα φιλόσοφο που έχει τη φήμη ότι είναι πολύ μεταφυσικός, πολύ ένοχλητικός και πολύ στεγνός — θα διαλέξω τον Αριστοτέλη. Υπάρχει μιá μικρή φράση δική του κρυμμένη κάπου σ' ένα απ' τα λιγότερο διαβασμένα έργα του, που μπορεί να μάς βοηθήσει να καταλάβουμε την πραγματική φύση της φιλοσοφίας. «Νά υπάρχει κανείς, λέει ο Αριστοτέλης, είναι καλύτερο παρά να μην υπάρχει, είναι καλύτερα να είναι κανείς ζωντανός παρά να μην είναι». Βέβαια είναι καλύτερα να είναι ζωντανός, θα πήτε, παρά να μην είναι! Δεν χρειάζεται ή φιλοσοφία για να μάς πεί ό,τι ο καθένας μας ξέρει τόσο καλά. Όσοσο ως το ξανασκεφτούμε. Ξέρει πραγματικά ο καθένας ποιά είναι ή αληθινή ζωή; Δεν είναι δυνατό να υπάρχουν άνθρωποι που μπορεί να υποστηρίζουν πως ή μη ύπαρξη είναι μόνο ένα είδος ύπαρξης που αξίζει κι' ότι ο θάνατος είναι καλύτερος απ' τη ζωή; Ας πάρομε τους ποιητές. Ας πάρομε π.χ. τον Σαίξπηρ. Ακούστε τί λέει ο Κλαύδιος στο «Μέτρο για Μέτρο»:

*Επιδιώκοντας να ζήσω βρίσκω πως ζητώ το θάνατο
Και ζητώντας το θάνατο βρίσκω τη ζωή.

Θυμηθείτε επίσης τα λόγια της Ίφιγένειας στο έργο του Γκαίτε:

Μιάν ανώφελη ζωή δεν είν' άλλο άπόνα πρώιμο θάνατο.

Ακόμα κι' ο Λά Φονταίν, ο Λά Φονταίν που έγραψε τους Μύθους και που ή ζωή του ήτανε τόση ποικίλη και χαριτωμένη, ακόμη και κείνος παραπονιόντανε στο τέλος της καριέρας του πως παρ' όλο που ή ζωή του ήταν σα μια πεταλούδα του Παρνασσού πετάμενη από λουλούδι σε λουλούδι κι' από αντικείμενο σε αντικείμενο, δεν είχε ζήσει πραγματικά. Μ' όλο τον πλούτο της ζωής του, δεν τη θεωρούσε μιάν αληθινή ζωή. Θα μπορούσα να σας αναφέρω πολλά άλλα παραδείγματα, αλλά εκείνο που μάς κάμουν όλα να αισθανόμαστε είναι ότι ή φύση της αληθινής ζωής δεν είναι τόσο καταφανής όσο θα μπορούσε κανείς να φανταστεί κι' ότι μερικοί άνθρωποι, λίγο πιο διαφορετικοί

*Μεταφρασμένη από το άγγλικό περιοδικό «New Writing» (1945).

ἀπ' τὸ συνηθισμένο, τὸ κατέχουν αὐτὸ καὶ πασχίζουν μ' ὄλους τοὺς τρόπους ν' ἀνακαλύψουν καὶ νὰ πραγματοποιήσουν τὸ εἶδος τῆς ζωῆς ποὺ ἀξίζει νὰ ζήσει κανεὶς. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, οἱ λίγο πιὸ πάνω ἀπ' τὸ συνηθισμένο, εἶναι οἱ ἀληθινοὶ φιλόσοφοι. Ἀναζητοῦν τὴν ὑπαρξή, καθὼς θὰ ἴλεγε ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀναζήτηση ὁ Προύστ ἀφιέρωσε τὴ ζωὴ του. Τὸ μεγάλο του μυθιστόρημα ποὺ τιτλοφορεῖται «Ἀναζητώντας τὸ χαμένο καιρὸ» θὰ μπορούσε πολὺ καλὰ νὰ ὀνομαστεῖ «Ἀναζητώντας τὴν ὑπαρξή». Πάντως καὶ ὁ σημερινὸς του τίτλος εἶναι ἀρκετὴ ἐνδειξη πὼς αὐτὴ ἡ ἀναζήτηση γιὰ τὸ χαμένο καιρὸ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τῆς πραγματικῆς ὑπαρξῆς. Δὲ χρειάζεται νὰ ψάξουμε γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Προύστ σὲ συμπτωματικὰ τυχαίους στοχασμοὺς διάχυτους ἐδῶ κι' ἐκεῖ μὲς στὸ κείμενο, τοὺς ὁποίους θὲ νὰ ἴτανε ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ συγκεντρώσουμε σὲ ὁποιοδήποτε σύστημα. Ἡ σκέψη του οὔτε στὸ ἐλάχιστο ραψωδική, ἦτανε ἡ συνεχῆς κίνηση τῶν λογισμῶν του, διάπυρη ἀπὸ τὸ πάθος του γιὰ τὴν ὑπαρξή. Ὅπως σχεδὸν ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι, δὲν ἦτανε οὔτε δογματικὸς, οὔτε δημιουργὸς συστημάτων. Ὁ λογισμὸς του ἦτανε διαρκῶς σὲ κίνηση, διαρκῶς σὲ ἀναζήτηση κι' ὀλοένα πειραματιζόμενος. Καὶ γιὰ ν' ἀναφέρω καὶ πάλι τὸν Ἀριστοτέλη: «Ἡ φιλοσοφία ἀσχολεῖται πάντοτε μὲ μιὰ ἐρώτηση ποὺ δὲν ἔχει ἀπάντηση». Οἱ στιγμιαῖες λύσεις ποὺ βρίσκει κανεὶς γιὰ ἓνα πρόβλημα ἔχουν σημασία μόνο γιὰ τὴ στιγμὴ. Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι σημαντικό εἶναι ἡ συνεχῆς κίνηση καὶ αὐτὸ εἶναι ποὺ συγκροτεῖ τὴ φιλοσοφικὴ ζωὴ καὶ ποὺ ὁ Προύστ μᾶς κάνει νὰ γνωρίσουμε στοὺς δεκαῆξι τόμους τοῦ μυθιστορηματός του. Ἀλλὰ πρὶν νὰ κρίνουμε τὸ ἔργο τοῦ Προύστ θὰ ἴπρεπε νὰ ξέρομε κάτι γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ συγγραφέα. Πίσω ἀπὸ κάθε φιλοσοφία ὑπάρχουν ζωντανοὶ ἄνθρωποι ποὺ εἶναι ἡ ἔκφραση αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας. Ἀκόμη καὶ οἱ πιὸ ψυχρὲς θεωρίες εἶναι τὸ προϊόν μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς, πολὺ συχνὰ τὸ προϊόν ἑνὸς μοναδικοῦ πόνου. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Προύστ μᾶς κάνει τόσο βαθειὰ ἐντύπωση γιατί ἴτανε ἡ ἔκφραση ἑνὸς πόνου ποὺ τὸ βάθος καὶ ἡ ἔντασή του μᾶς κάμουν νὰ ριγοῦμε.

Δὲν ξέρω ἂν θὰ μάθομε ποτέ τὰ συγκεκριμένα γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Προύστ ποὺ τὸν ὠδήγησαν στὴν ἀπελπισία. Ἄν καὶ τὸ ἀπέραντο μυθιστόρημά του δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ μιὰ μεγάλη ἐξομολόγηση, δὲν ξέρομε ἀκριβῶς τί ὑπέφερε ὁ Προύστ ἢ τί τὸν ἔκαμαν οἱ ἄνθρωποι νὰ υποφέρει ἢ ἂν ἦτανε φιλία ἢ ἔρωτας—κι' ἂν ἦταν ἔρωτας, τί εἶδους ἔρωτας— ποὺ τὸν ἔφερε στὶς μεγαλύτερες ἀπογοητεύσεις. Ὁ ἴδιος λέει: «κανεὶς δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ξεκλειδώσει τὴν ψυχὴ του». Καὶ παρ' ὅλες τὶς ἀποκαλύψεις ποὺ κάνει γιὰ τὸν ἑαυτό του ποὺ ξεπερ-

νοῦν σὲ τολμηρότητα καὶ εἰλικρίνεια ὅλες τὶς προηγούμενες ἐξομολογήσεις μὲς στὴν ἱστορία, κατάφερε νὰ μᾶς ἀποκρύψει τί ἀκριβῶς ἴτανε. Ὁ Henri Massis ποὺ ἡ πρόσφατη μελέτη του χύνει τὸ πιὸ ἀποκαλυπτικὸ φῶς στὴν ἐσώτερη ζωὴ τοῦ Προύστ, φτάνει ὡς τὸ σημεῖο νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς του, τῆς τέχνης του, τῆς βαθύτερης παρόρμησής του ἦταν νὰ προφυλαχτεῖ ἀπὸ τὸ ν' ἀναγνωριστεῖ, νὰ ταυτιστεῖ, ν' ἀποκαλυφτεῖ. Ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ στενοὶ του φίλοι ποὺ δημοσίεψαν ὅλες του τὶς ἀναμνήσεις—εἴτε διότι δὲ θέλουν νὰ ποῦν πάρα πολλά, εἴτε διότι δὲν ξέρουν πάρα πολλά—ποτέ δὲ μᾶς λένε ἀρκετά. Τὰ γράμματά του μᾶς λένε ἀκόμα λιγώτερα. Δὲν ξέρομε τίποτε γιὰ τὶς ἐρωτικές ὑποθέσεις ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ μίλησε τόσο πολὺ γιὰ τὸν ἔρωτα.

Ὁ Μαρσέλ Προύστ γεννήθηκε στὸ Παρίσι στὰ 1871 καὶ ἦτανε γυιὸς ἑνὸς καθηγητῆ τῆς γιατρικῆς καὶ μιᾶς καλλιεργημένης Ἰσραηλίτισσας μὲ ἀδύνατη ὑγεία. Μπορεῖ κανεὶς εὐλόγα νὰ βεβαιώσει ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἔργου του ἦτανε νὰ δείξει τὴ μοναδικὴ σπουδαιότητα τῶν σχέσεων μεταξὺ μιᾶς μητέρας καὶ τοῦ γιου τῆς. Ἡ ὑγεία του ἦτανε πολὺ λεπτή κι' ἀπὸ τὰ μικρά του χρόνια ἔπρεπε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ πολλά πράγματα ποὺ ἀγαποῦσε, τὸ ὑπαιθρο, τὴν εὐωδία τῶν δέντρων, τὸ ἄρωμα τῶν λουλουδιῶν ποὺ τὸν ἔπνιγαν. Ἔιχε μιὰ σχεδὸν παθολογικὴ εὐαισθησία. Ἡ φλογερὴ φαντασία του, τὸ ἐκλεπτυσμένο γούστο του καὶ ἴσως μιὰν ἀνάγκη νὰ ξεχάσει τὸν ἑαυτό του, τὸν ἔκαμαν νὰ ριχτεῖ πρόθυμα στὴν κοσμικὴ ζωὴ τῆς τιτλούχας ἀριστοκρατίας ποὺ οἱ τρόποι τῆς τὸν ἐγοήτευαν τόσο συχνά. Γι' αὐτὸ βρίσκονται ἄνθρωποι ποὺ ὑποστηρίζουν πὼς ἴτανε ὁ τέλειος σποδ. Ἀλλὰ δὲ θὰ ἴπρεπε νὰ ξεχάσουμε πὼς αὐτὸς ὁ σνομπισμὸς εἶναι ἓνας τρόπος σὰν ὁποιοδήποτε ἄλλο γιὰ νὰ ξεχάσει κανεὶς τὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ καταπραῖνει τὸν πόνου του. Χωρὶς ἄλλο ὁ Προύστ κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς κοσμικῆς του ζωῆς θὰ εἶχε κάποιες ζοφερὲς ἀπογοητεύσεις καὶ πικρίες. Ὁ μικρὸς τόμος διηγημάτων, ποιημάτων, διαλόγων καὶ σκέψεων ποὺ δημοσίεψε στὰ 1891 μὲ τὸν τίτλο «Les plaisirs et les jours», μᾶς τὸ ἀποκαλύπτει ἀρκετὰ καθαρὰ. Τὰ διηγήματα σ' αὐτὸν τὸν τόμο εἶναι κυρίως ἐξομολογήσεις ἀνθρώπων ποὺ γνώρισαν τὶς σκοτεινὲς περιοχὲς τῆς ἀκολασίας, ποὺ ἔνοιωσαν φρίκη γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ ὑπόφεραν τὶς συνέπειες. Φαίνεται πὼς ὁ Προύστ βούτηξε ἀκόμη βαθύτερα στὸ κενὸν τῆς κοσμικῆς ζωῆς γιὰ νὰ χάσει τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ φοβερὰ ὄραματα ποὺ τὸν κατέτρεχαν. Καὶ τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα ἦταν ὅτι ἔπρεπε νὰ ψεύδεται στὸ μόνο πρόσωπο στὸν κόσμον ποὺ εἶχε ἓνα νόημα γι' αὐτόν: στὴ μητέρα του. Αὐτὴ ἡ μητέρα πέθανε καὶ ὁ Προύστ εἶδε

μέ φρίκη ότι την άφησε να φύγει χωρίς να της δώσει τίποτε απ' ό,τι περίμενε απ' αυτόν. Ίσως νά 'τανε αυτές οι τύψεις που τον έκαμαν ν' αποτραβηχτεί απ' τον κόσμο και να δημιουργήσει το μεγάλο έργο για το οποίο δέν μπορούσε παρά να αισθάνεται πως ή πεθαμένη μάνα που λάτρευε τόσο πολύ έλπιζε ακόμη απ' αυτόν.

Κι' έτσι έζησε σ' όλο το τελευταίο μέρος της ζωής του τη ζωή ενός άσκητή, αποτραβηγμένου απ' τον κόσμο, κοιμώμενος τη μέρα κι' εργαζόμενος τη νύχτα μέσα σ' ένα δωμάτιο σφραγισμένο στους θόρυβους του έξω κόσμου, με την Βέλεστε, την πιστή υπηρέτρια που άποθανάτισε στο μυθιστόρημά του με τ' όνομα Françoise. Ο Paul Morand που ήτανε σέ στενή έπαφή μαζί του εκείνο τον καιρό, έγραψε ένα ποίημα στο οποίο περιγράφει τον Προύστ και την άτμόσφαιρα του δωματίου στο σπίτι του Boulevard Haussmann όπου έζησε σέ δημιουργική μοναξιά. Αυτή ή «Ώδή στον Μαρσέλ Προύστ» μ' δίνει την πιο ζωντανή εικόνα για τον Προύστ, σ' αυτές τις μέρες, ένα πλάσμα της νύχτας και της άπομόνωσης που ή άπελπισία του μισοκρύβονταν κάτω απ' την μισοερειπωμένη μάσκα ενός κοσμικού κυρίου.

Έτσι, σ' αυτή την άτμόσφαιρα του μοντέρνου άσκητισμού, — γιατί ο Προύστ ήτανε ένας άληθινός άσκητής, παρ' όλη την πείρα του για τον υπόκοσμο—σ' αυτή τη μάλλον ζοφερή άτμόσφαιρα και με μια σχεδόν άπιστευτη συγκέντρωση προσπάθειας, έγένησε το μεγάλο του έργο, δεκαέξη τόμους που σχηματίζουν ένα άδιαίρετο σύνολο. Προτιμώ να το όνομάσω «έργο» παρά «μυθιστόρημα», γιατί δέν είναι ένα μυθιστόρημα στη στενή έννοια του όρου, ούτε απλώς μια αυτογραφία και δέν μπορεί βέβαια κανείς να τ' όνομάσει ένα βιβλίο έπιστημονικό ή φιλοσοφικό. Έργα που έκφράζουν την όλη προσωπικότητα ενός συγγραφέα δέν μπορούν να ταξινομηθούν έπακριβώς. Γι' αυτό μπορούμε να έξετάσουμε το έργο του Προύστ από τις πιο διαφορετικές σκοπιές. Μπορούμε να μιλήσουμε για την ψυχολογία του Προύστ, για την κοινωνιολογία του, για την αισθητική του, ή όπως κάμω αυτή τη στιγμή, για τη φιλοσοφία του. Και πιστεύω πως έχουμε απολύτως το δικαίωμα να μιλήσουμε για τη φιλοσοφία σχετικά με τον Προύστ. Δέν είναι έπειδη ένδιαφέρουμε ιδιαίτερα για τη φιλοσοφία που την ανακάλυψα στο έργο του Προύστ. Όχι, όπως είπα πρωτίτερα, και ο τίτλος ακόμα του βιβλίου του είναι μια άπόδειξη των άνησυχιών του, τις όποιες ο Άριστοτέλης μόνο θα μπορούσε να περιγράψει ως φιλοσοφικές. Υπάρχει ένα έδάφιο στο οποίο ο Προύστ περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο έσύνηθεσε το βιβλίο του και το οποίο τελειώνει με μια άδιαφιλονίκητη όμολογία του φιλοσοφικού του πάθους. Νομίζω πως αν σ' διαβάσω αυτό το έδάφιο

θα είναι ο καλύτερος τρόπος για να περάσουμε απ' το βιογραφικό μέρος αυτής της διάλεξης σέ κείνο που είναι αφιερωμένο στις ιδέες του. Ο συγγραφέας που είναι άξιος γι' αυτό το όνομα, λείει ο Προύστ, πρέπει να κλειστεί σ' ένα σκότος γιατί όλα τα μεγάλα έργα είναι τέκνα του σκότους και της σιωπής, πρέπει να κλειστεί για χρόνια μαζί της και να έτοιμάσει το βιβλίο του με τη λεπτόλογη φροντίδα, «με το συνεχές συμμάζεμα των δυνάμεών του σ'α για μια έπίθεση, να το ύπομείνει σαν έπιβαλλόμενο καθήκον, να το δεχτεί ως κανόνα ζωής, να το κτίσει σ'α μιαν έκκλησία, να τ' ακολουθήσει σ'α μια προδιαγεγραμμένη διαγωγή, να το ξεπεράσει σαν ένα έμπόδιο, να το νικήσει σ'α μια φίλια, να το θρέψει σαν ένα παιδί και να το δημιουργήσει σ'α ν'τανε ένας κόσμος, άτενίζοντας τα μυστήρια που ή έρμηνεία τους πιθανώς μόνο σ' άλλους κόσμους θα βρεθεί και που ή ύποβολή τους μ'α συγκινεί περισσότερο απ' ό,τι δήποτε άλλο στη ζωή ή στην τέχνη».

Αυτά τα μυστήρια που ο Προύστ αναφέρει σ' αυτό το άξιομνημόνευτο έδάφιο, δέν είν' άλλα από τα προβλήματα που δημιουργεί ο φιλόσοφος. Δέν έχουνε άπάντηση — μπορούν ίσως να έρμηνευθούν σέ άλλους κόσμους — αλλά όταν μ'α παρουσιάζονται, τόσο μ'α κατακλύζουν, ώστε ο μόνος σκοπός της ζωής μας πρέπει να είναι να βρούμε μια λύση. Και όταν σκεπτόμαστε μ' αυτό τον τρόπο, πραγματικά έχουμε ξαναγυρίσει σ' αυτό που είπε ο Άριστοτέλης για τη φιλοσοφία, ότι πάντοτε άσχολεϊται μ' ένα πρόβλημα δίχως λύση. Το πρόβλημα αυτό μ'α παρουσιάζεται σέ πολλές μορφές. Καθένας μας έχει το δικό του τρόπο να το βλέπει και να το πειραματίζεται. Και γι' αυτό έχει τόσο ένδιαφέρον να γνωρίζεται κανείς με όλες τις διάφορες φιλοσοφίες, ή μάλλον με τη σκέψη όλων των φιλόσοφων. Κάθε φιλόσοφος έχει το δικό του τρόπο να πειραματίζεται το πρόβλημα, που είναι έντελώς διάφορος απ' τον τρόπο κάθε άλλου. Οι έπιρροές που έρχονται απ' έξω είναι στις περισσότερες περιπτώσεις μόνο έπιφανειακές, περιορισμένες στη γλώσσα και στη μορφή. Έγινε πολύς λόγος για την έπίδραση του Bergson και του Husserl στον Προύστ. Η προσωπική μου πεποίθηση είναι ότι ο Προύστ άλλαξε ό,τι έπηρε άπ' αυτούς σέ τέτια έκταση που δέν ύπάρχει σημείο όπου να συναντάται ή έπίδρασή τους. Πάντως ένα πράγμα που άγνοήθηκε είναι ή όμοιότητα της φιλοσοφίας του Προύστ με ενός Άγγλου ποιητή — τη φιλοσοφία του Wordsworth. Η κεντρική έμπειρία της περίφημης «Ώδης» για τις ένδείξεις της Άθανασίας από αναμνήσεις της πρώτης παιδικής ήλικίας, είναι απ' τα κυρίαρχα θέματα στο έργο του Προύστ. Σ' αυτό το περίφημο ποίημα ο Wordsworth μ'α λέγει ότι στα

παιδικά του χρόνια :

Λιμώνας, άλσος, ρεματιά,
ή γη κι' όποια συνηθισμένη θέα,
έμοιαζαν για μέ
ντυμένα μ' ένα ούράνιο φώς,
μέ τη δροσιά και μέ τη δόξα ενός όνειρου.

Άλλά τότε ύστερα μ'ας λέει πώς ή «όπτασιακή άχτίδα» χάθηκε και τό όνειρο άπόδρασε :

Τά πράγματα πού είχα δει
δέν μπορώ νά τά ίδώ τώρα πιά.

Παρ' όλα αυτά μ'ας λέει πώς αυτές οι άναμνήσεις των παιδικών του χρόνων είναι μιá «άτελεύτητη εύλογία» και ή «φωτοπηγή» όλης του τής ζωής πού μ'ας στήρίζουνε,

μ'ας θάλπουνε κι' έχουν τή δύναμη νά κάνουνε
τά ταραγμένα χρόνια μ'ας νά μοιάζουνε στιγμές
[μέσα στην ύπαρξη
της αιώνιας σιωπής: «Άλήθειες πού ξυπνάνε
για νά μη χαθούνε πιά ποτέ...»

Τά πράγματα του έξωτερικού κόσμου είναι για τό παιδί σύμβολα μιáς αλήθειας πού δέν είναι για νά τά κατανοήσει κανείς άλλα νά τά αίστανθει. Ό ενήλικος δέν μπορεί πιά νά δει τέτιο συμβολισμό στον κόσμο γύρω του και γι' αυτό τό λόγο πρέπει νά καλέσει στη μνήμη του νά ξαναπλάσει ό,τι είδε στα παιδικά του χρόνια και νά νοιώσει άκόμη μιá φορά τό βάθος κάτω από την εμφάνιση των πραγμάτων. Πρέπει κανείς νά παραδεχτεί πώς μιá τέτια έμπειρία δέν είναι κατ' ούδένα λόγο κοινή στον καθένα. Υπάρχουν μερικοί συγγραφείς πού δέν μπορούν νά υποφέρουν την άνάμνηση των παιδικών τους χρόνων, πού μισούν τά παιδικά τους χρόνια. Ό André Gide π.χ. και ό Thomas Gray. Υπάρχουν άλλοι ώστόσο, όπως ό Wordsworth, ό Vaughan, ό Hölderlin και ό Proust πού βρίσκουν την πιο στέρεη πραγματικότητα στα παιδικά τους χρόνια, γιατί τους μιλάει για τά μυστήρια ενός άλλου κόσμου. Και για νά ξαναπλάσει την παιδική του ηλικία—ή μάλλον την αίσθηση της βαθειάς γνωριμιáς με τό μυστήριο του κόσμου πού του έδωσε ή παιδικότητά του—ό Wordsworth έγραψε τό Πρελούδιό του. Για τον ίδιο λόγο ό Προυστ έγραψε τό μεγάλο του μυθιστόρημα. Τά παιδικά του χρόνια ήτανε γι' αυτόν, κατά την έκφρασή του, «les ter-rains résistants sur les quels il s'appuyait», και σ' αυτές τις άναμνήσεις έβλεπε τά αληθινά σύμβολα του μυστηρίου της ύπαρξης. Άλλά πώς θ' άνακτούσε την ειδική τους ποιότητα; Μιά κοινή μνήμη δέν μπορεί νά ξαναπλάσει τη συμβολική φύση των πραγμάτων. Εύτυχώς, κατ' αυτόν, υπάρχει ένα είδος άκούσιας μνήμης πού με τη βοήθεια αυτών των ίδιων πραγμάτων μπορεί ν' άνακτήσει έπαφή με τό συμβολισμό τους. «Αισθάνομαι πώς υπάρχουν τόσα πολλά νά είπωθούν», έγραψε, «για την Κελ-

τική πίστη πώς οι ψυχές εκείνων πού έχασαμε βρίσκονται αιχμάλωτες σε κάποια κατώτερη ύπαρξη, σ' ένα ζωο, σ' ένα φυτό, ή σε κάποιο άψυχο αντικείμενο έτσι πού πραγματικά είναι χαμένες για μ'ας ως την ημέρα, πού σε πολλούς ποτέ δέν έρχεται, πού θά τύχει νά περάσομε πλάϊ στο δέντρο ή πού θά 'ρθει στην κατοχή μας τό αντικείμενο πού σχηματίζει τη φυλακή τους. Τότε δονούνται και πάλλονται, μ'ας φωνάζουν με τ' όνομά μας και μόλις άναγνωρίσομε τη φωνή τους τό μάγιο λύθηκε, τους άπολυτρώσαμε, ξεπέρασαν τό θάνατο και γυρίζουν νά μοιραστούν τη ζωή μαζί μας. Τό ίδιο συμβαίνει και με τό παρελθόν μας. Είναι ένας άνώφελος μόχθος νά προσπαθήσομε νά τό άνακτήσομε, όλες οι προσπάθειες της νόησής μας θ' άποδειχθούν μάταιες. Τό παρελθόν είναι κρυμένο κάπου έξω άπ' τό βασίλειο, έξω άπ' τη δύναμη της νόησης, σε κάποιο ύλικό αντικείμενο πού δέν τό υποπτευόμαστε. Και όσο γι' αυτό τό αντικείμενο, έξαρτάται από την τύχη αν θά τό βρούμε ή όχι πριν πεθάνομε και μεις οι ίδιοι. Άκριβώς πάνω σ' ένα τέτιο αντικείμενο, με τη θαυματουργή δύναμή του, ό Προυστ έκτισε όλο τό οίκοδόμημα του μυθιστορημάτος του. Αυτό τό αντικείμενο ήτανε ένα μικρό κέικ πού τό λένε «madelaine» πού του 'δωσε ή μητέρα του μιá μέρα με τό τσάι του. Στη γεύση και στο άρωμα της «madelaine» ό Προυστ άνέκτησε τη χαμένη του παιδικότητα. Όταν ήταν άκόμα παιδί, ή θεία του του έδινε τό ίδιο κέικ όταν πήγαινε νά την δει στο δωμάτιό της. «Και τώρα, άκριβώς όπως οι Γιαπωνέζοι διασκεδάζουν γεμίζοντας ένα μπόλ με νερό και βουτόντας μέσα μικρά κομματάκια χαρτί πού ως τότε είναι χωρίς χαρακτήρα και μορφή άλλα μόλις μουσκέψουν άπλώνουν και λυγίζουν, παίρνουν χρώμα και καθαρά σχήματα, γίνονται λουλούδια ή σπίτια ή άνθρωποι, άναλλοίωτα και άναγνωρίσιμα, έτσι εκείνη, τη στιγμή όλα τά λουλούδια του κήπου μας και του πάρκου του κ. Joann και τά νούφαρα πάνω στο Vivonne και οι άνθρωποι του χωριού και τά μικρά σπιτάκια τους και ή εκκλησία της ένορίας κι' όλο τό Bombray με τά περίχωρά του παίρνοντας την ίδια τους μορφή και σαρκωμένα ώρμησαν προς την ύπαρξη, πόλη και κήποι μαζί μέσα άπ' τό φλυτζάνι του τσαγιού μου.» Αυτή ή έκκληση στα περασμένα ή μάλλον αυτή ή άνάσταση των περασμένων με μέσα πού δέν είναι πνευματικά άλλα σχεδόν μαγικά είναι ό κύριος σκοπός του «Άναζητώντας τό χαμένο καιρό». Η φιλοσοφική σημασία μιáς τέτιας άνάστασης είναι φανερή γιατί είναι ή άνάσταση των συμβόλων μιáς αλήθειας πού μ'ας συγκινεί, χωρίς ή ύπαρξή μας νά μπορεί νά τά προσδιορίσει. Άλλά δέν είναι μόνο οι ζωντανές άναμνήσεις της παιδικής ηλικίας μας πού έχουν αυτή την ιδιαίτερη άρετή. Άπαντιόμαστε διαρκώς με άνθρω-

πους ή πράγματα που μας συνταράσσουν με τον ίδιο τρόπο όταν μας παρουσιάζονται ως ατομικές πραγματικότητες. Ένα από τα μεγαλύτερα αίνιγματα που βασάνισαν τον Προύστ, που του έδωσαν τη χαρά και την αγωνία της ζωής του, ήταν το αίνιγμα της ατομικότητας.

Ο Προύστ πίστευε πως ό,τιδήποτε στη ζωή που είναι γενικό—μια γενική ιδέα, ένα πρόσωπο όπως κάθε άλλο π.χ.—είναι πολύ μικρότερης σημασίας από το ατομικό στοιχείο, απ' ό,τι είναι μοναδικό στον κόσμο που δεν μπορεί ν' αντικατασταθεί ή ν' αναπαρασταθεί από κάτι άλλο. Πίστευε πως οι πεσιμίστες είναι μόνο και μόνο πεσιμίστες γιατί βλέπουν την ευτυχία σαν κάτι γενικευμένο. Άλλα η ευτυχία ποτέ δεν γενικεύεται. Η ευτυχία έρχεται πάντοτε με μια μοναδική μορφή, είναι πάντοτε νέα, πάντοτε απροσδόκητη. Δεν μπορούμε ποτέ να πούμε εκ των προτέρων τί θα μας κάμει ευτυχισμένους. Γι' αυτό εκείνοι που πιστεύουν σ' ό,τι είναι μοναδικό, ατομικό και απροσδόκητο, πιστεύουν επίσης στην ευτυχία. Έξω απ' ό,τι είναι ατομικότητα, το κάθε τί είναι κενό, απογυμνωμένο από ενδιαφέρον και απελπιστικά άνιαρό. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως αυτές οι σκέψεις δεν είναι άλλες απ' τις ιδέες ενός *esthète*. Άλλα για τον Προύστ η ατομικότητα δεν είναι απλώς κάτι αισθητικό: είναι ή ίδια ή ουσία των πραγμάτων. Είναι ή δύναμη που στον έρωτα προκαλεί την ιδιαίτερη συγκίνησή μας για τον αγαπημένο. Και δεν είναι το προνόμιο των ανθρώπων μόνο. Και τα άψυχα ακόμη από τη δύναμη της ατομικότητάς των γίνονται μοναδικά κι' αναντικατάστατα για μας. Κατά τον Προύστ υπάρχει μια διάθεση που μεταμορφώνει τα πράγματα από ένα απλό θέαμα σε υπέρχεις χωρίς αντιστάθμισμα. «Ακόμη και τα τοπεία», λέει, «έχουν μιαν όριση ποιότητα ατομικής ζωής. Κι' ένα δωμάτιο ακόμη έχει το ατομικό του θέλγητρο. Η πίστη ότι όρισμένα πράγματα έχουν από μόνα τους μιαν ατομικότητα μπορεί να δώσει σ' αυτά τα πράγματα μια ψυχή που την κρατούν και που μεγαλώνει μέσα μας. Το όνομα ενός πράγματος είναι γενικά ή αρχή μιας τέτοιας ανάπτυξης της ατομικότητας». Όταν ήταν νέος, μας λέει ο Προύστ, «δεν έσκεπτόμουν τις πόλεις, τα τοπεία, τα ιστορικά μνημεία λίγο ή πολύ σαν ευχάριστες εικόνες, καμωμένα έδω και κει από το ίδιο υλικό, αλλά σκεπτόμουν το καθένα σ' μιαν άγνωστη ύπαρξη ουσιαστικά διάφορη απ' όλες τις άλλες που ή ψυχή μου επιθυμούσε να γνωρίσει και θα ώφελούνταν τόσο πολύ απ' αυτή τη γνωριμιά.» Και πόσο πιο ατομικά γινόντανε όταν είχαν όνόματα, όνόματα που υπήρχαν μόνο γι' αυτά όπως τα όνόματα των ανθρώπων. Τα όνόματα μας δίνουν μιαν εικόνα των ανθρώπων—και των πόλεων που μας συνή-

θισαν να τις σκεπτόμαστε τόσο ατομικά, τόσο μοναδικά όσο και τους ανθρώπους—μιαν άβέβαιη εικόνα που βγαίνει από μέσα τους, από τη φεγγοβόλα ή ζοφερή ποιότητα του ήχου τους, το χρώμα με το οποίο είναι ομοιόμορφα ζωγραφισμένη σαν αυτές τις *affiches* που είναι έντελως μπλε ή έντελως κόκκινες, στις οποίες ή γιατί τα μέσα που μεταχειρίστηκες ήσαν περιορισμένα ή άπωνα καπρίτσιο του καλλιτέχνη, όχι μόνο ο ουρανός και ή θάλασσα είναι μπλε ή κόκκινη αλλά και το καράβι και ή εκκλησία και οι διαβάτες.

Το όνομα της Πάρμας, μιας από τις πόλεις που ήθελα να έπισκεφθώ από τότε που διάβασα «*La Chartreuse de Parme*», μου φαινότανε πυκνό, λαμπερό, μώβ κι' απαλό, κι' αν κανείς μου μιλούσε για κάποιο σπίτι της Πάρμας όπου θα με δέχονταν, ή χαρά που μου 'δινε ήτανε να σκέπτομαι πως θα ζούσα σ' ένα πυκνό, λαμπερό, μώβ κι' απαλό σπίτι που δεν είχε καμιά σχέση με τα σπίτια οποιασδήποτε άλλης πόλης της Ιταλίας, γιατί ή φαντασία μου το ζωγράφιζε με τη βοήθεια αυτού του βαρυσύλλαβου ονόματος της Πάρμας όπου δεν κυκλοφορεί άερας, και με ό,τι το είχα κάμει να ρουφήξει απ' τη Σταντάλια γλύκα και τη λάμψη που εκπέμπουν οι βιολέττες. Κι' όταν σκεπτόμουνα τη Φλωρεντία, ή εικόνα που ξεπηδούσε μπροστά μου ήτανε μιας πόλης θαυμαστά μπαλασσωμένης και σαν τον κάλυκα ενός λουλουδιού, γιατί την ονόμαζανε ή πόλη με τους κρίνους και με τη Μητρόπολη της *Sainte-Marie-des-Fleurs*. Του φαινότανε αδύνατο του Προύστ να διαλέξει ανάμεσα σ' αυτές τις δυο πόλεις, που κι' οι δυο είχαν μια τέττιαν ασύγκριτη ατομικότητα. Ούτε θα μπορούσε ποτέ γι' αυτόν ή μια ν' αντικαταστήσει την άλλη. Όμως γενικά, τα όνόματα των ανθρώπων και των πραγμάτων είναι πολύ στενά. Παρουσιάζουν τα πράγματα που αντιπροσωπεύουν πολύ απλά. Σχεδόν πάντοτε συμπληρώνει κανείς το όνομα από κάτι άγνωστο με φαντασία και όνειρα. Κι' αυτό το όνειρο μας ξυπνάει τον πόθο να γνωρίσουμε το πράγμα ή τον άνθρωπο πιο στενά. Κι' αυτό είναι μεγάλης σπουδαιότητας γιατί μας λέει ο Προύστ πως χωρίς έναν τέτιο πόθο δεν μπορούμε ποτέ να γνωρίσουμε ό,τι και να 'ναι. Αν κανείς επιθυμεί κάτι, θέλει και να το γνωρίσει, και γνωρίζοντάς το είναι ένας τρόπος να τ' αποκτήσει. Άλλα ή ατομικότητα ενός άλλου προσώπου δεν είναι κάτι που μπορεί κανείς να το κατακτήσει, δεν είναι κάτι που μπορεί κανείς να το γνωρίσει. Η ατομικότητα είναι κάτι ανυπολόγιστο, κάτι που ο νους μας δεν μπορεί να συλλάβει. Μπορούμε μόνο να την ποθούμε, να κινούμεθα μες στην τροχιά της, ν' αγωνιζόμαστε, να θυσιαζόμαστε, ακόμη και να πεθαίνουμε γι' αυτήν. Αυτή ή πάλη για ό,τι είναι ατομικότητα φτάνει στην

ἀγνότερη καὶ φωτεινότερη ἔκφρασή της μετὸν ἔρωτα. Ἐκεῖνο ποὺ κάνει τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο τόσο μυστηριώδες, τόσο ἀπελπιστικά ἐπιθυμητὸ γιὰ μᾶς εἶναι ἡ ἀτομικότητά του. Ὄταν βρίσκομε σὲ κάποιον μόνο γενικὲς ιδέες, δὲν μπορούμε ν' ἀγαπήσωμε αὐτὸ τὸ πρόσωπο. Ὁ ἔρωτας ἀρχίζει ὅταν ἀρχίζομε νὰ βλέπομε σ' ἓνα ἄλλο πρόσωπο κάτι ἀτομικὸ, κάτι μοναδικὸ καὶ χωρὶς ἀντιστάθμισμα. Τότε κάθε κίνηση αὐτοῦ τοῦ προσώπου, ἀκόμη καὶ ἡ πιὸ χυδαία, καὶ κάθε πράξη φαίνεται νὰ παίρνει μιὰ σπουδαιότητα καὶ μιὰ σημασία ποὺ εἶναι φοβερὲς στὰ μάτια μας. Ξαφνικὰ ἀποκτοῦμε μιὰ παράξενη καὶ νέα ἐγγήγορη. Ἡ ὕπαρξη τοῦ προσώπου ποὺ ἀγαποῦμε στὸν κόσμον ποὺ γενικὰ τὸν βρίσκομε τόσο βαρετὸ, τοῦ δίνει μιὰ θαυμαστὴ ὠμορφιά. Παρατηροῦμε τὴν ἀνατολὴ μιᾶς ματιᾶς τοῦ ἀγαπημένου μας σὰ νὰ 'τανε ἓνα ἐξαιρετικὸ θέαμα καὶ προσέχομε τὸ ἀνθίσμα ἑνὸς χαμόγελου σὰ νὰ 'τανε ἓνα φαινόμενο τῆς φύσης. Ἀλλὰ ὁ ἔρωτας μὲ κανένα τρόπο δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ θαυμασμὸ μόνο. Κατὰ τὸν Προύστ ἔρωτας εἶναι ὁ ἄφρων κι' ἀβάσταχτος πόθος νὰ κατακτήσεις τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο. Ὅχι μόνο σωματικά: σωματικὴ ἀπόκτηση δὲν εἶναι καθόλου πραγματικὴ ἀπόκτηση, ἔλεγε ὁ Προύστ. Θέλει κανεὶς νὰ κατακτήσει ὅλη τὴν ὕπαρξη τοῦ ἀγαπημένου. Εἶναι μιὰ παλιὰ ἀλήθεια καὶ τὴν βρίσκομε στὸ «Συμπόσιο» τοῦ Πλάτωνα, στὸ λόγο τοῦ Ἀριστοφάνη ὅταν λέγει: «πὼς αὐτὸ ποὺ θέλει ὁ ἔραστής ἀπὸ τὸ πρόσωπο ποὺ ἀγαπάει εἶναι κάτι ἀπροσδιόριστο ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ αἰστανθεῖ μὰ ὄχι καὶ νὰ τὸ ἐκφράσει». Ὁ Προύστ σὰν φιλόσοφος, ποὺ θέλει νὰ ἐκφράσει τὸ ἀνέκφραστο καὶ νὰ βρεῖ τὸ ἀνεύρετο, δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθεῖ μὲ μιὰ τέτια κατάσταση. Θέλει νὰ βρεῖ τὸ νόημα τοῦ ἔρωτα μὲ κάθε τρόπο. Δὲν μπορεῖ νὰ ἡσυχάσει μὲ τὴ συνειθισμένη λύση ποὺ δίνεται στὸ πρόβλημα τῆς ἀγάπης. Ἀρνεῖται νὰ ἐξαπατηθεῖ ἔστω κι' ἀπ' τὸν ἑαυτὸ του. Δὲν θέλει νὰ 'χει καμμιά σχέση μὲ τὴν ιδέα ὅτι ἡ τεκνογονία εἶναι ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τοῦ ἔρωτα. Ψάχνοντας γιὰ τὴν ἀληθινὴ του ἔννοια, ἔχει τὸ κουράγιο νὰ ἐγκαταλείψει τὰ ὀμαλὰ μονοπάτια τοῦ ἔρωτα καὶ νὰ κατέβει στὶς καταραμένες πόλεις τῶν Σόδομων καὶ τῶν Γόμορων. Δὲν εἶναι ἡ ὥρα κ' ὁ τόπος ν' ἀκολουθήσωμε τὸν Προύστ στὴ φοβερὴ κάθοδο ποὺ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ καταθλιπτικὰ πράγματα στὴ φιλολογία ἔπειτα ἀπὸ τὴν κάθοδο τοῦ Dante στὴν Κόλαση.

Ἐκεῖνο ποὺ ξέρομε εἶναι ὅτι ὁ Προύστ περιέγραψε τὴν πικρία καὶ τὴ στεριότητα τοῦ ἔρωτα μ' ἓνα ἐντελὸς φρικιαστικὸ τρόπο. Καὶ τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι παρ' ὅλα αὐτὰ ἐτόλμησε νὰ ριψοκινδυνεύσει μὲ τὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μᾶς δένει μὲ τὸ πρόσωπο ποὺ ἀγαποῦμε; Τί εἶναι αὐτὸ στὸν ἔρωτα ποὺ πρέπει νὰ τὸ κατακτήσωμε

ἢ νὰ πεθάνομε; στὸ ὁποῖο δὲν βρίσκει ἀπάντηση. Ἀλλὰ ὁ Προύστ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ὑποφέρει αὐτό. Γιὰ νὰ ξεφύγει αὐτὸν τὸν πόνο, αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ ἀγωνία ποὺ ψάχνει διαρκῶς γιὰ κάτι ποὺ δὲν βρίσκεται, ἓνας τρόπος μόνο ὑπάρχει: νὰ χάσει κανεὶς τὸν ἑαυτὸ του μὲς στὴ γενικότητα, νὰ ξεχαστεῖ στὴν ἀντικειμενικότητα καὶ στὴν ἡρεμία τῶν φυσικῶν νόμων. Μ' αὐτὴ τὴ διάθεση διατυπώνει αὐτοῦς τοὺς γενικοὺς νόμους τοῦ ἔρωτα καὶ μᾶς λέγει ὅτι ὁ πόνος εἶναι ἡ πάγκοινη καὶ ἀναπόφευκτη μοῖρα τῶν ἐρωτευμένων. Μᾶς λέει ὅτι ὁ ἔρωτας εἶναι ἓνα εἶδος τρέλλας, καὶ ποτὲ δὲν κουράζεται νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνει. Φτάνει μάλιστα στὸ σημεῖο ν' ἀρνηθεῖ τὴν πιὸ βαθειὰ του πίστη, λέγοντας πὼς ἡ ἀτομικότητα—ποὺ καθὼς εἶδαμε ἔχει μιὰ πολὺ μεγαλύτερη πραγματικότητα καὶ σπουδαιότητα γι' αὐτὸν ἀπ' ὅ,τιδήποτε ἄλλο—δὲν εἶναι παρὰ μιὰν αὐταπάτη. «Ἐκεῖνο ποὺ λέμε ἀτομικότητα, λέει, εἶναι ἀπλῶς μὲ γενικότητα». Μὲ τέτιες παρατηρήσεις, γενικὲς, ἀντικειμενικὲς καὶ ἀσύνδετες ζητάει ὁ Προύστ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἀγωνιώδη κι' ἀβάσταγο πόνο του. Καὶ τὸ ἔκαμε προσεκτικὰ σὰν ἓνας πάσχων γιαντρός ποὺ παίρνει φάρμακα. Αὐτὸς εἶναι ποὺ εἶπε πὼς «ἡ ζωὴ, ὁ ἔρωτας κι' ὁ πόνος μᾶς ὀδηγοῦν σὲ νεκρὰ τέρματα». Ἀλλὰ αὐτοῦς τοὺς τοίχους ποὺ ἡ ζωὴ παρεμβάλλει στὸ μονοπάτι μας μπορεῖ νὰ τοὺς διαπεράσει ἡ διάνοηση. Ἡ διάνοηση δὲν ἀναγνωρίζει φραγμοὺς στὴ ζωὴ ἀπ' τοὺς ὁποίους δὲν ὑπάρχει διέξοδος. Μὲ τὴ διάνοηση μπορεῖ κανεὶς νὰ διαλύσει τὸ πρόσωπο ποὺ ἀγαπᾷ σὲ μιὰν ἀπέραντη πραγματικότητα—τόσο ἀπέραντη ποὺ θὰ μπορούσε καὶ νὰ ξεχάσει αὐτὸ τὸ πρόσωπο. Θὰ μπορούσε νὰ γιαντρευτεῖ κανεὶς ἀπ' τὸν πόνο τῆς ἀγάπης ἂν πειθότανε πὼς εἶναι ἓνα εἶδος ἀρρώστιας, μιὰν ἀρρώστια π.χ. τῆς καρδιάς.

Ὑπάρχουν στιγμὲς στὸ ἔργο τοῦ Προύστ ὅπου ἡ ἀνάγκη νὰ βρεῖ μιὰ λύση στὴ φιλοσοφία τῶν πιὸ ἐπείγοντων προβλημάτων τῆς ὕπαρξης εἶναι τόσο ὀδυνηρὴ, ποὺ ἀρχίζομε νὰ αἰσθανόμαστε πὼς δὲν μπορούμε νὰ ἐξακολουθήσωμε, πὼς πρέπει νὰ κλείσωμε τὸ βιβλίον. Καλοῦμε τὴ διάνοιά μας σὲ βοήθεια νὰ μᾶς δώσει μιὰ στιγμὴ ἀνάπαυσης, ἀναβολῆς· ἀλλὰ μιὰ στιγμὴ μόνο, γιατί ἡ φιλοσοφικὴ ἀγωνία ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσει. ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ σταματήσωμε γιὰ τὰ καλά. Ἡ διαβεβαίωση τοῦ Προύστ π.χ. ὅτι ὁ ἔρωτας εἶναι μόνο ἓνα εἶδος τρέλλας καὶ ἡ ἀτομικότητα τοῦ ἀγαπημένου προσώπου μιὰ αὐταπάτη, δὲν ἔχει τίποτε τὸ ὀριστικόν. Γυρίζομε τὴ σελίδα καὶ βρίσκομε τὸν Προύστ νὰ μάχεται μὲ ὅλη του τὴ δύναμη νὰ εὑρεῖ μιὰν ἄλλη λύση σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα ποὺ στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει λύση. Ἀλλάξε τὴ σκοπιὰ του. Προσπαθεῖ ν' ἀποφύγει μάλιστα νὰ εἶναι λυτρωμένος. Εἶναι ὁ πιὸ σίγουρος τρόπος νὰ ξεφύγει κανεὶς

ἀπὸ τὸν κίνδυνο τοῦ δογματισμοῦ. Τὸ μόνο πράγμα ποὺ βρίσκομε σ' αὐτὸν σταθερὸ εἶναι ἡ ἀγωνία — πάντοτε συνυφασμένη μετὰ τὴν ἔγνοια ποὺ προκαλεῖ τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου. Τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου — ὁ χρόνος ποὺ εἶναι ἔξω ἀπ' τὴν ἀτομικὴ μας ζωὴ καὶ τὸν πόνο μας — δὲν εἶναι τόσο καταθλιπτικὸ ὅσο τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης μεταξὺ τῆς ζωῆς μας καὶ τοῦ χρόνου. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ χρόνος εἶναι ἐμεῖς. Τὸ Ἐγὼ μας δὲν εἶναι κάτι στατικὸ, ἀλύγιστο, πάντα τὸ ἴδιο. Τὸ Ἐγὼ μας εἶναι μιὰ κίνηση μὲς στὸ χρόνο, δηλαδή μιὰ διαρκὴς συνέχεια ἀλλαγῆς. Ἀλλὰ κανονικὰ δὲν προσέχομε τὴν κίνησή μας μὲς στὸ χρόνο. Θεωροῦμε τὸν ἑαυτό μας ὡς κάτι ἀμετάβλητο. Ἡ μεγαλύτερη τραγωδία τῆς ζωῆς μας, λέει ὁ Προύστ, εἶναι ὅτι ἡ καρδιά μας ἀλλάζει. Ἀλλ' αὐτὸ τὸ πραγματοποιοῦμε μόνο μετὰ τὴ φαντασία μας ἢ μετὰ τὰ ρομάντσα. Ἐνωρίζομε πολὺ καλὰ τὴ θεωρία ὅτι ἡ γῆ κινεῖται, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα δὲν τὴ λαμβάνομε ὑπ' ὄψη μας. Περπατοῦμε πάνω σὲ κάτι ποὺ μοιάζει ἀκίνητο καὶ ζοῦμε ἐν εἰρήνῃ. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μετὰ τὸ χρόνο. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ μυθιστοριογράφοι γιὰ νὰ μᾶς κάμουν νὰ αἰστανθοῦμε πραγματικὰ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἐπιταχύνουν τὴ ροὴ τῶν γεγονότων μετὰ φοβερὸ ἐντελὼς τρόπο καὶ μέσα σὲ δυὸ λεπτὰ μᾶς σπρώχνουν σὲ δέκα, εἴκοσι, τριάντα χρόνια. Μέσα σὲ μυθιστορήματα ὁ Προύστ εἶχε τὴν πρώτη ἀποκάλυψη τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν ἦταν τοποθετημένος ἔξω ἀπ' τὸ χρόνο ἀλλὰ μὲς στὸ χρόνο καὶ δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ ἀλλοιῶς. Αὐτὴ ἡ πρώτη ἀποκάλυψη, τόσο μεστή ἀπὸ πόνο, μᾶς παρουσιάζεται στὸ μυθιστόρημά του μ' ἕνα ἀξιοσημεῖωτο τρόπο. Ἐνας ἀπ' τοὺς κύριους σκοποὺς τοῦ «Ἀναζητῶντας τὸν χαμένο καιρὸ» εἶναι νὰ μᾶς κάνει νὰ νοιώσουμε πὼς ὁ χρόνος εἶναι κάτι ζωντανό, ἀχώριστο ἀπ' τὴν ὑπαρξή μας. Ὅταν φτάσουμε στὸ τέλος τοῦ δέκατου ἔκτου τόμου, στὸ τέλος τοῦ μυθιστορήματος, ἡ καινούρια ιδέα ποὺ ἀποκτήσαμε μᾶς κάνει ἐκστατι-

κοὺς. Ὁ Προύστ μᾶς δίνει μιὰ νέα γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μας, τὴ γνώση τῆς ὑπαρξῆς μας σὲ μιὰ τέταρτη διάσταση, τὴ διάσταση τοῦ χρόνου. Αὐτὴ ἡ νέα γνώση εἶναι ἀσφαλῶς ἐπικίνδυνη. Ὅταν κάποιος αἰσθάνεται τόσο δεμένος μετὰ τὸ χρόνο, ὅταν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του τόσο ὀλοκληρωτικὰ δέσμιό του, τότε ἡ ἀπελπισία δὲν εἶναι μακρὰ. Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Προύστ μπορούσε πραγματικὰ νὰ ἦταν ἕνα ἔργο ἀπόλυτης ἀπελπισίας, ἂν δὲν εὑρίσκε σ' αὐτὸ κανεὶς τὴ μεγάλη πίστη ποὺ ἦταν τὸ μόνο στήριγμα τοῦ Προύστ: τὴν πίστη στὴν τέχνη. Ἐπίστευε πὼς ἡ τέχνη μπορούσε ν' ἀπολυτρώσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ φυλακὴ τοῦ χρόνου. Οἱ λόγοι αὐτῆς τῆς πίστης δὲν ἔχουνε μεγάλο ἐνδιαφέρον. Ἐφευρέθηκαν ἀπὸ ἐμπιστοσύνη. Ἀλλὰ μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Προύστ βρῆκε μιὰν ὀριστικὴ λύση στὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς; Τὴ λύση τῆς τέχνης; Ὁχι, νομίζω ὅτι παρ' ὅλη αὐτὴ τὴν πίστη ὁ Προύστ ποτε δὲν ἔπαψε νὰ ἐρωτᾶται γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ἐρώτηση, τὴν ἐρώτηση ποὺ δὲν ἔχει ἀπάντηση. Σὲ μιὰ στιγμή τῆς μεγαλύτερης εὐκρίνειάς του ὁ Προύστ ἔγραψε πὼς «ἡ τέχνη μπορεῖ νὰ μᾶς δείξει τί πλοῦτη καὶ τί ἀπέραντη ποικιλία κρύβονται στὴ νύχτα τῶν ψυχῶν μας - τὴ νύχτα τῶν ψυχῶν μας ποὺ ὀνομάζομε μηδέν». Καὶ σὲ μιὰν ἄλλη παρόμοια στιγμή ρωτιόντανε ἂν τὸ μηδέν δὲν εἶναι πράγματι ἡ ἀλήθεια κι' ὅλα μας τὰ δνεῖρα τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἕνα ψέμμα.

Μηδέν — τὸ πᾶν — ποὺ οἱ πιστοὶ τ' ὀνομάζουν Θεὸ — εἶναι δυὸ ὀνόματα ποὺ δίνουν οἱ φιλόσοφοι στὸ ζόφο ποὺ κυκλώνει τὴν ὑπαρξή μας! Ἀληθινοὶ φιλόσοφοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ μποροῦν νὰ μᾶς κάμουν νὰ αἰστανθοῦμε αὐτὸ ποὺ μερικοὶ ὀνομάζουν Θεὸ καὶ ἄλλοι μηδέν. Καὶ γι' αὐτὸ βρίσκομε στὸν Προύστ τὸν ἀληθινὸ φιλόσοφο. Μᾶς μιλάει πάντοτε γιὰ τὸ μηδέν, γιὰ τὸν ζόφο τῆς ψυχῆς μας καὶ γιὰ τὴ νύχτα ποὺ ἀπλώνεται πέρα ἀπ' τὴ ζωὴ μας: τὴ νύχτα ποὺ ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν τὴν ὀνομάζουν Θεό.

Μεταφρ. Α.Α.Σ.

